

**ΕΠΕΚΤΑΣΙΣ SAU TEOLOGIA TINDERII CĂTRE DUMNEZEU
LA SFÂNTUL GRIGORIE DE NYSSA – O ANALIZĂ
ESHATOLOGICĂ**

De pr. asist. univ. dr. Adrian D. Covan

Abstract. By the concept of *epektasis*, Saint Gregory of Nyssa has its place among the Holy Fathers who developed, specifically, the mystical theology. His originality, his innovative ideas and the fact that he anticipated the further concerns, give us all reasons to consider him the Father of Mystical Theology. The human being, with the grace of Holy Trinity, has the force to be free from sin, death and hell. In the same time, he is moving toward the union with God through a spiritual climb which approached him continually.

Keywords: *Επεκτασις*, purification, lighting, union, eternal life, kingdom of God.

Nu puține au fost momentele când Părinții Bisericii au *disecat* chestiuni teologice, ce poartă amprenta spiritualității creștine de factură mistică și care privesc angajamentul creștinilor de a păstra *neștirbit* întregul adevăr mântuitor revelat și de a trăi Evanghelia Împărăției lui Dumnezeu la dimensiunea adevăratei vieți.

Studiul de față propune prezentarea unei teme doctrinare, care devine normativă pentru întreaga teologie mistică răsăriteană ulterioară. Tema a fost pusă în circulație de către Sfântul Grigorie de Nyssa (+394) care, datorită profunzimii gândirii, a înălțimii duhovnicești și a caracterului apologetic, va fi declarat, la Sinodul al VII-lea ecumenic, *Părinte al Părinților*¹. Aportul adus de marele capadocian constă, pe lângă terminologia aferentă, din oferirea unor soluții optime ce vizează înscrierea omului în parcursul duhovnicesc spre îndumnezeire.

În general, conceptul de *epectază* stă în strânsă legătură cu trinitarismul lui Dumnezeu, doctrina creștină, însăși, descriind *mișcarea* revelațională care pornește de la Tatăl, trece prin Fiul, *developându-se* lumii prin Duhul ipostatic. Pe scară inversă, actul cunoașterii lui Dumnezeu începe odată cu invocarea Duhului Sfânt, trece la rându-i prin Fiul, oprindu-se în cele din urmă, la Tatăl, Ipostasul-Cauză. Ansamblul teologic de structură revelațional-gnoseologică poziționează, totuși, actul *epectazei* într-o lumină *verbială*, avându-l ca subiect pe Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu, în calitatea Sa de Ziditor al creației nevăzute și văzute².

O altă versiune creștină a *epectazei* este cea isaianică, interpretată în erminie ioaneică. Astfel, în concordanță cu textul aferent³, serafimii se mișcă,

¹ A. Attrep, *From the Old to the New: Some of St. Gregory of Nyssa's Teachings and the Modern Era*, în *G.O.Th.R.*, vol. 42, nr. 3-4/1997, p. 288.

² *Λόγος ποιητήν*, de la verbul *ποιέω* care înseamnă a lucra, a săvârși, a face. Cf. *Psalmul* 32, 6; *Ioan* 1, 3; *Coloseni* 1, 16-17.

³ *Isaia* 6, 3.

zboară⁴ indicându-L pe Dumnezeu-Logosul⁵, persoana *teoptiei* proorocului Isaia. Atât serafimii⁶, așezați ca o genune de foc în jurul tronului Dumnezeului Preaînalt, cât și heruvimii⁷, descriși ca făpturi pline de ochi, adâncesc misterul lui *Deus absconditus*, ca *Solus Sanctus*⁸, „Dumnezeu Atotțiitorul, Cel ce era și Cel ce este și Cel ce vine”⁹, zburând în aceeași mișcare circulară și slăvindu-L neîncetat pe Cel ce șade pe tronul veșniciei. „Căci acelea sunt puterile bine orânduite care domnesc pururea, Domniile stăpânesc deplin, Scaunele sunt fixate în chip neclintit, Căpeteniile (începătoriile) rămân nerobite, Puterile binecuvintează neîncetat pe Dumnezeu, zborul Serafimilor nu încetează și starea lor nu se schimbă, Heruvimii nu sfârșesc să susțină Tronul înalt și ridicat și slujitorii nu încetează de a-și face lucrul și de a auzi cuvintele. Dat fiind deci că puterile acestea sunt susținute în rânduială de Dumnezeu și ordinea puterilor inteligibile supralumești rămâne netulburată în veci, nicio patimă nerăsturnând buna lor rânduială”¹⁰.

Sfântul Grigorie de Nyssa nu s-a bucurat de privilegiul de a fi considerat un teolog mistic, prin excelență. De multe ori, cu referire la mistica sa, Părintele capadocian a fost alăturat în mod eronat liniei deschise de Filon din Alexandria și tradiției neoplatonice. Teologhisirea este *creionată* de episcopul Nyssei ca o relație de iubire dintre Dumnezeu și om. *Părintele îndurărilor* rămâne pentru suflet o permanentă taină în ființa Sa și se descoperă în măsura în care sufletul poate recepta. De aceea, mișcarea sufletului spre Dumnezeu nu este percepută ca mișcare spre lumină, ci spre întuneric, spre necunoscut. Sufletul intră în nor, asemenea lui Moise, și de acolo vede doar *spatele* lui Dumnezeu. Ceea ce este specific gândirii Sfântului Grigorie de Nyssa este faptul că el accentuează, dincolo de ceea ce reprezintă procesul de desăvârșire a omului, cu fazele și mecanismele lui de dezvoltare, însuși progresul vieții duhovnicești ca trăire aprofundată în Hristos.

În doctrina despre progresul spiritual nesfârșit se află rădăcinile teologiei apofatice, dezvoltate de Dionisie Pseudo-Areopagitul († 500).

⁴ *Ἐπέταντο*=zboară, de la verbul *πέτομαι*=a zbura; întâlnim uneori forma verbală *επεκτείνω*=a te întinde mereu sau din ce în ce mai mult. Apoi, *επεκτείνειν τον οφθαλμόν* înseamnă a te holba, a privi cu atenție. Alteori, *επεκτείνειν* semnifică efortul spiritului care aspiră spre ceva invizibil, iar în mod excepțional al celui care se străduiește să cuprindă esența divină.

⁵ Ioan 12, 41.

⁶ *Seraphim*, de la verbul ebraic *saraph*=a arde, cf. *Levitic* 4, 12.

⁷ *Kerubim*, de la verbul acadian *karabu*=a binecuvânta.

⁸ „Quoniam tu solus Sanctus, tu solus Dominus, tu solus Altissimus, Jesu Christe, cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris”.

⁹ *Apocalipsa* 4, 8.

¹⁰ Sfântul Grigorie de Nyssa, *Tâlcuire amănunțită la Cântarea Cântărilor*, Omilia XV, PSB 29, Ed. IBMBOR, București, 1982, p. 320.

Miezul problemei epectatice constă din aceea că destinația vieții creștine, aici și în veșnicie, nu este privită ca loc sau timp, ci rezidă dintr-un progres infinit al sufletului în neînțelegerea și neîmpărtășirea de ființa divină, dintr-un act în care întâlnirea sufletului cu Cel căutat și dorit nu este niciodată satisfăcătoare și deplină. Prin urmare, în majoritatea operelor sale, episcopul capadocian face o analiză amănunțită a dorinței progresive de înaintare în harul lui Dumnezeu și a reînnoirii constante pe care o propune viața enteosică. În această unire cu Dumnezeu, sufletul, în chipul miresei care se umple de *mireasma* Nunții, „după ce s-a împărtășit de bunătăți cât a putut, e atrasă iarăși printr-un nou început, ca și când nu s-ar fi împărtășit încă de bunătăți, așa încât, pe măsura înaintării spre ceea ce îi apare înaintea, îi crește și dorința și, din pricina mărimii covârșitoare a bunătăților, ce se află totdeauna deasupra, pare să înceapă pentru prima oară urcușul”¹¹.

Preambulul abordărilor sale mistice constă din următorul verset biblic: „uitând cele ce sunt în urma mea și tinzând (*ἐπεκτείνουμαι*) către cele dinainte, alerg la țintă, la răsplata chemării de sus, a lui Dumnezeu, întru Hristos Iisus”¹². Hristos, *centrul* Sfintei Treimi și al cosmosului întreg, este Persoana în care Dumnezeu Se revelează și Se comunică creației printr-o *explozie* invariabilă de energii necreate¹³. Sfântul Grigorie de Nyssa a fixat distincția, amplificată mai târziu de către Dionisie Pseudo-Areopagitul și Sfântul Grigorie Palama, între ființa dumnezeiască (*ούσια*), incomunicabilă și inexprimabilă, și energiile divine (*ἐνέργεια*), adică însușirile reale, manifestate într-o dinamică aparte, ce fac accesibilă cunoașterea lui Dumnezeu, fără a-I anula, totuși, impenetrabilitatea Sa după natură. Un suflet imaculat, o inimă curată, va avea acces la vederea Celui nevăzut prin fire, dar văzut „prin energiile Sale, care apar oarecum împrejurul firii”¹⁴.

Sufletul, înscris în traiectul *magnetismului* divin, se găsește într-o continuă mișcare pe „scara virtuților către treptele superioare ale plenitudinii harului, până la îndumnezeire”¹⁵. Urcușul neconținut spre piscurile *Taborului* haric este compus din trei etape, asociate cu stările fiecărei triade angelice: purificare, iluminare și desăvârșire. Practic, epectaza permite *saltul* de la statutul de *chip*¹⁶ la cel de *asemănare*¹⁷, acesta din urmă desemnând dinamismul ontic al *coroanei* creației. Altfel spus, „se găsește între transformare și schimbare și niciodată el nu rămâne în aceeași stare, fie că se

¹¹ *Ibidem*, p. 185.

¹² *Filipeni* 3, 14.

¹³ *Ioan* 1, 16; *II Corinteni* 13, 13.

¹⁴ Sfântul Grigorie de Nyssa, *De beatitudinibus*, VI, Migne, P.G. 44, 1269 A.

¹⁵ D. Stelian-Alin, *Sfântul Grigorie al Nyssei – teologul contemplativ al Capadociei*, în *Altarul Banatului*, nr. 7-8/2014, p. 91.

¹⁶ În ebraică *telem*, iar în grecește *εικον*.

¹⁷ Ebraicul *demut* și grecescul *ομοιωσις*.

înaltă spre bine, fie că ar cădea din participarea la bine”¹⁸. Trecerea de la statutul de *microcosmos*, cu care a fost investit omul la zidirea sa, la cel superior de *microtheos* se realizează prin Hristos, Subiectul și obiectul transformării *chipului* în *asemănare*. Așadar, epectaza constă din progresul infinit al urcării noastre către Dumnezeu. Sfântul Grigorie de Nyssa îl prezintă pe Moise ca tipar al unui proces progresiv de purificare a sufletului și ca prototip al Logosului întrupat. Emblema urcușului duhovnicesc este virtutea, *cartea de vizită* a unei vieți neprihănite. Viața lui Moise este privită, prin ochii ierarhului capadocian, ca o înaintare în virtute spre desăvârșire, care trebuie să însufle pe fiecare în parte. Sensul firesc al mișcării este urcușul duhovnicesc, dar prin schimbarea direcției mișcării inițiale se poate aluneca spre rău, omul putându-se închide în „genunea absenței lui Dumnezeu”¹⁹.

Acest urcuș (ἀνάβασις) este impulsul neconținut către Dumnezeu ce impune atât despățimirea (ἀπάθεια) cât și dezvoltarea spirituală neîntreruptă spre „măsura vârstei deplinătății în Hristos”²⁰. Despățimirea se cuantifică din renunțarea la *autonomie* și asumarea *teonomiei*²¹ ca singura formă de libertate absolută. Două veacuri mai târziu, Sfântul Maxim Mărturisitorul a accentuat alăturarea dintre *har* și *libertate*, aripile cu ajutorul cărora omul se înaltă spre Dumnezeu²². *Απάθεια* se realizează prin *dezbrăcarea* de omul cel vechi²³, egoist și egocentrist, și îmbrăcarea „în veșmintele luminoase ale Domnului, ca cele arătate pe muntele Schimbării la față ...în Însuși Domnul nostru Iisus Hristos și în iubirea, adică în haina Lui, și v-ați făcut în chipul Lui, ajungând nepătimași și dumnezeiești”²⁴. Momentul de debut al despățimirii este actul baptismal, care aduce cu sine *îngroparea* vechiului Adam, ce poate fi menținută prin efortul ascetic personal al *omorării* patimilor și dobândirea continuă a harului dumnezeiesc²⁵.

Iuminarea este starea de *μετοπιοῦς* (graniță, hotar) dintre despățimire și desăvârșire, dintre *materialitatea* patimilor și *spiritualitatea* pnevmatică, a cărei dobândire este exprimată printr-o constantă orantică de tipul: *Kyrie eleison*. Această etapă se manifestă ca o conștientizare permanentă a dorinței

¹⁸ V. Răducă, *Antropologia Sfântului Grigorie de Nyssa*, Ed. IBMBOR, București, 1996, p. 131.

¹⁹ P. Evdokimov, *Iubirea nebună a lui Dumnezeu*, traducere, prefață și note de Teodor Baconsky, Ed. Anastasia, București, 1993, p. 19.

²⁰ *Efesenii* 4, 13.

²¹ *Ioan* 15, 4-6.

²² Sfântul Maxim Mărturisitorul, *De temporum ratione*, LXI, Migne, P.G. 90, 512B.

²³ *Colosenii* 3, 9-10.

²⁴ Sfântul Grigorie de Nyssa, *Tâlcuire amănunțită la Cântarea Cântărilor*, Omilia I, PSB 29, Ed. IBMBOR, București, 1982, p. 118.

²⁵ N. Fer, *Cunoașterea lui Dumnezeu și ideea de epectază la Sfântul Grigorie de Nyssa*, în *Ortodoxia*, nr. 1/1971, p. 85.

de unire cu Dumnezeu. *Odiha* întâlnirii cu *Cel necuprins*, caracteristică fundamentală a desăvârșirii, începe să se facă simțită, întreaga ființă a omului vibrând sub *firmamentul* iluminării divine.

Urcușul prin har nu implică o evaluare cronologică, dat fiind faptul că la polul superior al *scării* virtuților stă Însuși Dumnezeu *înveșmântat* în slava Sa infinită. *Arena* timpului, în care sufletul *aleargă* pentru a primi *cununa* vieții²⁶, comportă, așadar, o referință meta-cronologică, fapt pentru care „este absolut cu neputință să atingem desăvârșirea, pentru că, după cum s-a stabilit, desăvârșirea nu e cuprinsă între limite, iar virtutea nu are decât o limită: nesfârșitul (τό άοριστον)”²⁷. Și *geneza* lumii cuprinde în sine taina timpului *ascuns*, pentru că *zilele* creației nu vădesc *timpul* de lucru al Treimii sinergice, în sensul unei periodicități cantitative epuizată prin instaurarea *Sabatului* ca repaos, ci arată progresul și desăvârșirea calitativă, orientate spre *lungmetrajul* Zilei a opta, prin *Sabatul* care echivalează cu iconomia proniatoare a lui Dumnezeu²⁸. Părțile *zilelor* hexaimeronice, seara și dimineața, desemnează veacul acesta și veacul care va să fie. Punctul de întâlnire a acestora îl constituie momentul magistral al miezului nopții²⁹, simbolul înfricoșătorului *Advent* eshatologic. În limba ebraică este folosit cuvântul *olam* pentru a desemna veșnicia; termenul are mai mult înțelesul de *perpetuu* decât de *etern*³⁰. Privind înspre *a-sfințitul* creației, observăm că nici eshatologia creștină nu operează cu noțiunea de *sfârșit*, în sensul de finalitate a lumii și a timpului istoric, care ar urma să se producă, la un anumit moment, printr-un dezastru de proporții, ci cu cea de înnoire (transformare) a creației, care debutează odată cu *Ziua Domnului*³¹. Παλιγγενεσία³² sau înnoirea lumii trebuie privită ca o *punte* între starea lumii actuale, *răvășită* de acțiunile prejudicioase ale *stăpânitorului* ei³³, și cea a Împărăției cerurilor, înțeleasă ca ordine și armonie plenară, experimentate în lumina vieții plină de iubire a Preasfintei Treimi. Așezat la *liziera* (hotar) – μετορίον dintre timp și veșnicie, dintre pământul *pedepsit* pentru neascultarea lui Adam să devină „spini și pălămidă”³⁴ și *Ierusalimul* ceresc având slava lui Dumnezeu drept luminător, Fiul lui Dumnezeu, la ceasul celei de-a doua Sa venituri, îi va *înălța* pe dreptii

²⁶ I Corinteni 9, 24; II Timotei 4, 8.

²⁷ Sfântul Grigorie de Nyssa, *De vita Moysis*, Migne, P.G. 44, 301AB.

²⁸ J. Kovalevsky, *Taina originilor*, traducere de Dora Mezdrea, Ed. Anastasia, București, 1996, p. 41.

²⁹ „Iar la miezul nopții s-a făcut strigare: Iată, Mirele vine! Ieșiți în întâmpinarea Lui” (*Matei* 25, 6).

³⁰ A. Mioc, *Problema timpului în opera lui Mircea Eliade*, Ed. Marineasa, Timișoara, 2001, p. 199.

³¹ I Tesaloniceni 5, 2.

³² *Apocalipsa* 21, 5.

³³ *Ioan* 14, 30.

³⁴ *Facerea* 3, 17-18.

aflați în viață la nori, spre a-L întâmpina în văzduh³⁵ și spre a petrece pururea cu El.

La *sfatul* de taină (*trialog*), derulat zilnic sub forma constructului tripartit: Dumnezeu-om-cosmos, reflecție a ecuației relaționale trinitare: Tatăl-Fiul-Duhul, în măsură în care Dumnezeu se descoperă, crește și dorința omului de a-L cunoaște, departe, însă, de a produce o saturație sau de a plictisi, ci de a spori acestuia dorința de unire cu El: „Sufletul ce se unește cu Dumnezeu nu se mai satură de ceea ce gustă. Cu cât se umple mai mult de gustare, cu atât se aprinde mai mult de doruri”³⁶. Dumnezeu *pre-vede*³⁷, *pre-dispune* și *pro-cură*³⁸ facilitând omului accesul la cărarea care conduce la Împărăție. Mai mult decât atât, Sfântul Grigorie de Nyssa considera că Hristos se naște în fiecare om care urcă *muntele sfințeniei*³⁹, stabilindu-se o *sintonie* teandrică în dinamica vieții îndumnezeite.

În concluzie, putem afirma că tema epectazei, expusă în mai multe rânduri și cu particularitățile aferente ideaticii fiecărui Sfânt Părinte sau teolog care a analizat-o, constituie un deziderat aparte pentru cercetarea teologică creștină. De ce? Pentru faptul că *uzează* de chestiuni diametral opuse, de tipul: Dumnezeu-om, suflet-trup, transcendență-imanență, veșnicie-temporalitate, suflet-trup, mișcare-liniște, care indică aparent *presiunea* rezultată în urma interacționării dintre unime și doime. În realitate însă, ele *conviețuiesc* în mod armonios. Aceste elemente sunt componentele cardinale ale epectazei, fiind folosite de către ierarhul Nyssei într-o *cromatică* multiplă de sensuri. Dat fiind faptul că urcușul spre culmile veșniciei fericite este un proces inepuizabil de dobândire a asemănării cu *Protoeikon*-ul Treimic, cu toate că omul se desăvârșește apropiindu-se de El, distanța nu se micșorează, ci fiecare etapă parcursă deschide vederii calea spre o treaptă superioară.

³⁵ I Tesaloniceni 4, 17.

³⁶ Sfântul Grigorie de Nyssa, *In Cantica Canticorum*, Omilia I, Migne, P.G. 44, 777D.

³⁷ Latinescul *providentia*, ae înseamnă prevedere.

³⁸ În limba latină, verbul *curo*, *are*, *avi*, *atum* înseamnă a îngriji, a trata din punct de vedere medical. Vezi A. Scrima, *Timpul rugului aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, Ed. Humanitas, București, 1996, p. 31.

³⁹ Sfântul Grigorie de Nyssa, *In Sanctum Ephraim*, Migne, P.G. 44, 863D.